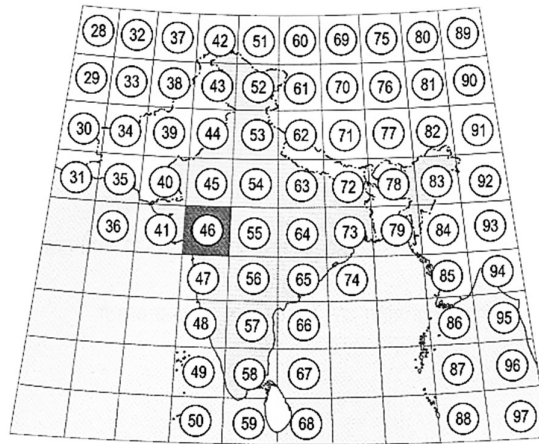

भारतीय स्थलनिर्देशक नकाशांचे प्रकार

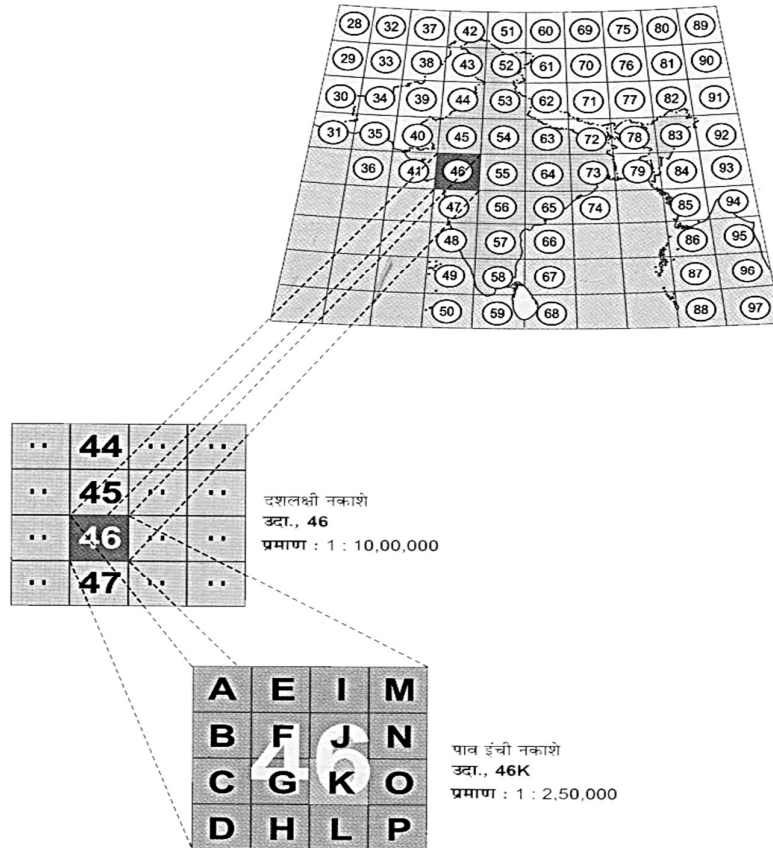
या विभागाची सुरुवात इंग्रजांच्या राजवटीत झाली असल्याने सुरुवातीचे नकाशे ब्रिटिश मापन पद्धतीनुसार (इंच, यार्ड, फर्लांग, मैल) तयार केले गेले. मात्र, सध्या सर्व नकाशे **मेट्रिक मापन पद्धतीनुसार (सेमी, मीटर, किमी)** तयार केले जातात.

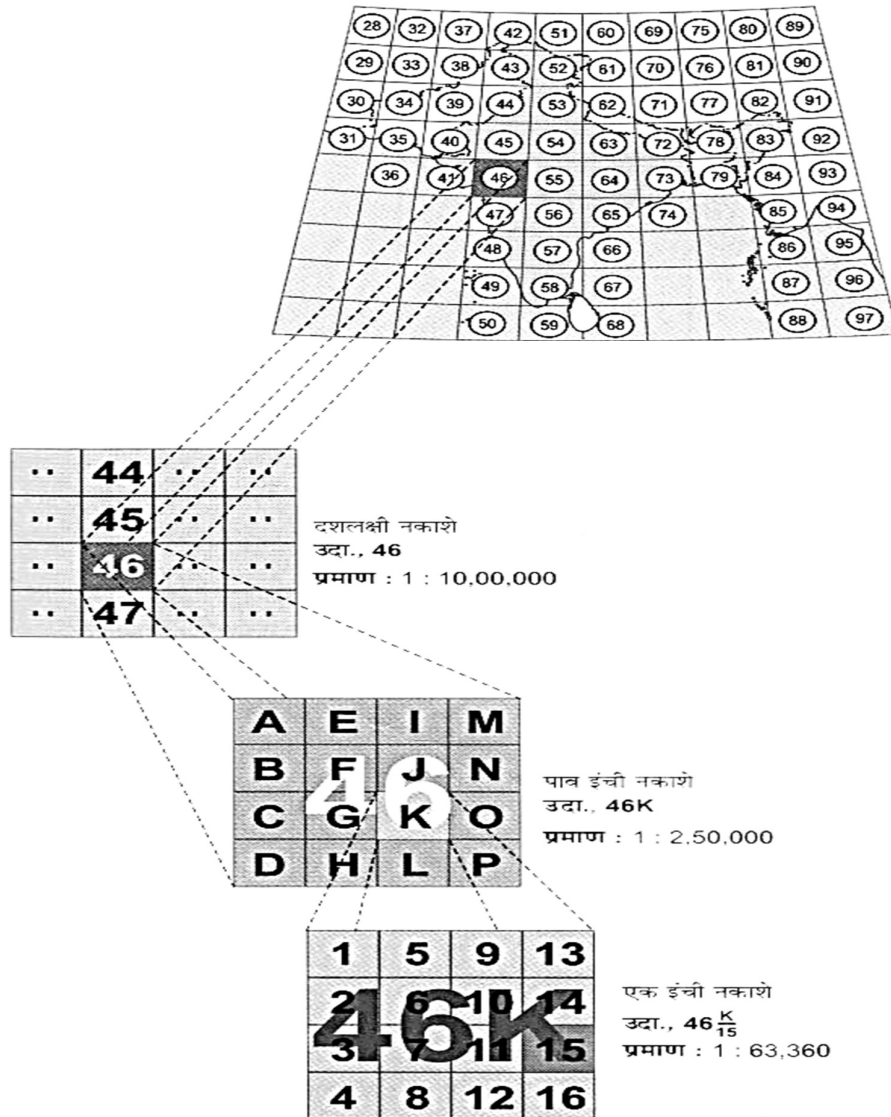
आपल्या देशाचा प्रचंड विस्तार पाहता सर्वेक्षण विभागाने वेगवेगळ्या प्रमाणांचे नकाशे तयार केले. त्यासाठी भारतीय उपखंडाचे अक्षांश-रेखांशांच्या आधारे विविध भाग पाडले आणि या प्रत्येक भागासाठी नकाशा तयार केला गेला. या नकाशात 4° अक्षांश \times 4° रेखांश एवढे प्रचंड क्षेत्र दाखवले गेले. हा लघू प्रमाणाचा नकाशा आहे आणि त्याचे प्रमाण 1:10,00,000 एवढे आहे. या नकाशांना 'दशलक्षी नकाशे' म्हणतात. या नकाशांना पूर्णांकी संख्येचा क्रमांक दिला गेला. उदा., 46. या नकाशातील 1 इंचाची रेषा जमिनीवरील 16 मैल लांबीचा प्रदेश दर्शवते.

दशलक्षी नकाशाच्या या प्रचंड विस्तारामुळे सखोल माहिती देता येणे अशक्य होते. म्हणून प्रत्येक दशलक्षी नकाशाचे 16 भाग पाडले गेले आणि त्या 16 भागांना दशलक्षी नकाशाच्या मूळ क्रमांकासह A, B, C, ..., असे P पर्यंत क्रमांक दिले गेले. उदा., 46 या दशलक्षी नकाशाचे 46A, 46B, 46C, ..., असे 46P पर्यंत 16 भाग केले गेले.

46A ते 46P या प्रत्येक भागाचा नकाशा तयार केला गेला. या नकाशात 1° अक्षांश x 1° रेखांश इतके क्षेत्र दाखवले गेले. या नकाशाचे प्रमाण 1: 2,50,000 आहे. त्यांना पाव इंची नकाशे म्हणतात. या नकाशातील 1 इंचाची रेषा जमिनीवरील 4 मैल लांबीचा प्रदेश दर्शवते.

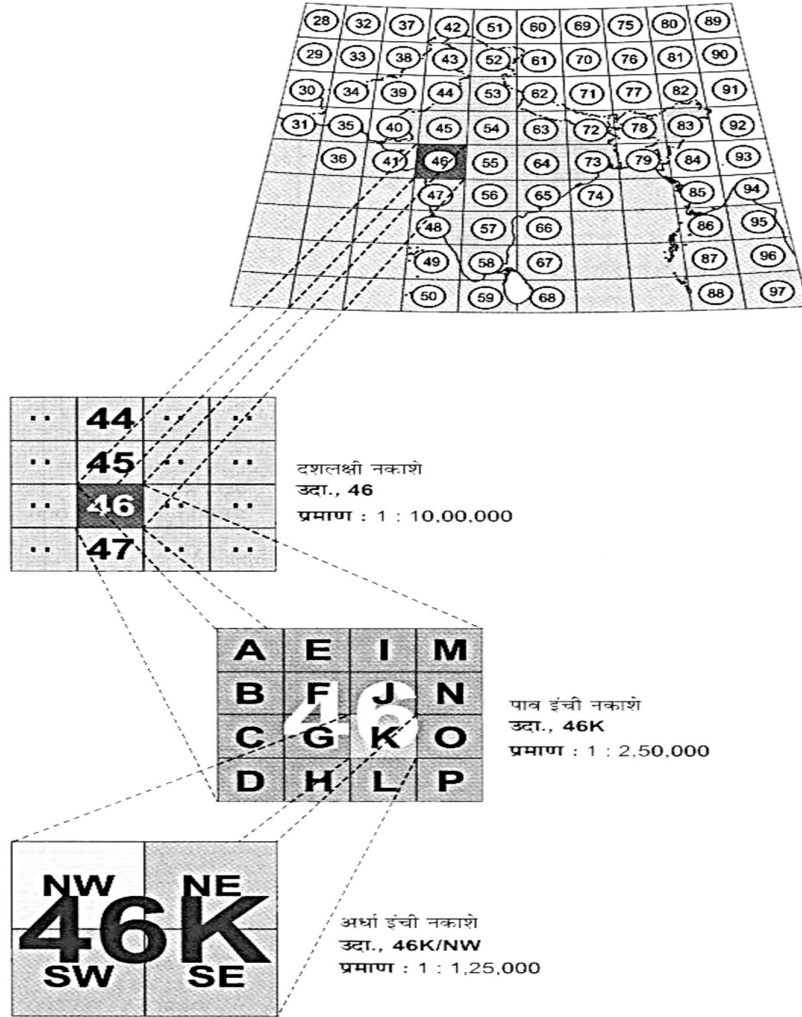

प्रत्येक पाव इंची नकाशाचे पुन्हा 16 विभाग पाडले गेले आणि त्या 16 भागांना पाव इंची नकाशाच्या मूळ क्रमांकांसह 1, 2, 3,, 16 असे 16 क्रमांक दिले गेले. उदा., 46K या नकाशाचे 461, 46 1/2 463..... असे 46 पर्यंत भाग केले गेले. या प्रत्येक भागाचा नकाशा तयार केला गेला. या नकाशात 15' अक्षांश x 15' रेखांश क्षेत्र दाखवले गेले. या नकाशाचे प्रमाण 1 : 63,360 होते व त्यांना एक इंची नकाशे म्हणतात. या नकाशातील 1 इंचाची रेषा जमिनीवरील 1 मैल लांबीचा प्रदेश दर्शवते.

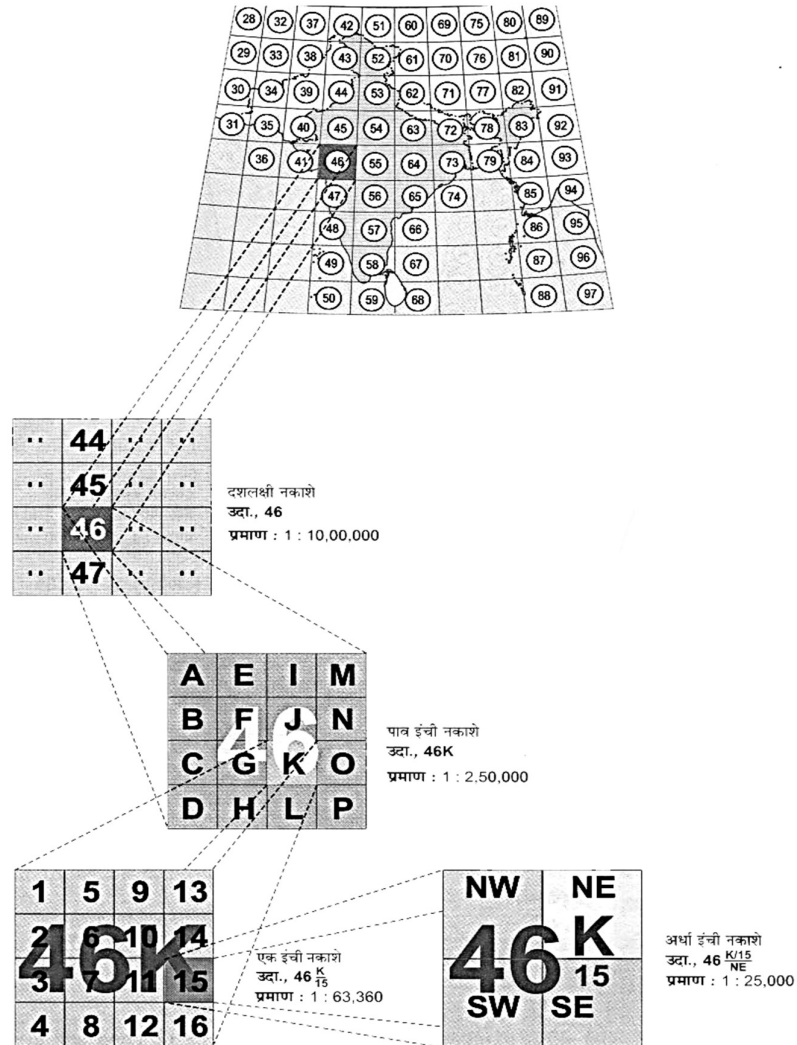
भारतीय सर्वेक्षण विभागाने याच नकाशांचे आता मेट्रिक पद्धतीनुसार 1 : 50,000 या प्रमाणावर नकाशे केले आहेत. या नकाशांमुळे सखोल व विस्तृत माहिती मिळते. म्हणजेच प्रत्येक दशलक्षी नकाशाची 256 नकाशांत विभागणी केली गेली.

काही वेळेला पाव इंची नकाशाचे 16 ऐवजी चारच विभाग पाडले गेले आणि त्या 4 भागांना पाव इंची नकाशाच्या मूळ क्रमांकांना उपदिशादर्शक आद्याक्षरांची जोड दिली गेली. उदा., 46K या नकाशाचे 46K/NW, 46K/NE, 46K/SW, 46K/SE असे चार भाग केले गेले. या प्रत्येक भागाचा नकाशा तयार केला गेला. या नकाशात 30' अक्षांश × 30' रेखांश क्षेत्र दाखवले गेले.

या नकाशांचे प्रमाण 1: 1,25,000 आहे व त्यांना अर्धा इंची नकाशे म्हणतात. या नकाशातील 1 इंच लांबीची रेषा जमिनीवरील 2 मैल लांबीचा प्रदेश दर्शवते.

एक इंची नकाशाचे पुन्हा 4 विभाग पाडले गेले आणि त्या 4 विभागांना एक इंची नकाशाच्या मूळ क्रमांकांसह NE, NW, SE, SW असे दिशादर्शक क्रमांक K 46 1ड या नकाशाचे 46 K/15, 46 K/15, 46 K/15, 46 K/15 दिले गेले. उदा., 46 15 NW 46 NE 46 SE 46 SW असे 4 नकाशे केले गेले. या प्रत्येक भागाचा नकाशा तयार केला गेला. या नकाशात 7'30" अक्षांश 7'30" रेखांश क्षेत्र दिले गेले. या नकाशाचे प्रमाण 1: 25,000. या नकाशातील 1 सेमी रेषा जमिनीवरील 250 मीटर लांबीचा प्रदेश दर्शवते.

भारतीय सर्वेक्षण विभागाने याच नकाशांचे आता मेट्रिक पद्धतीनुसार 1: 25,000 या प्रमाणात नकाशे केले आहेत. या नकाशांमुळे सखोल व विस्तृत माहिती मिळते. म्हणजेच प्रत्येक दशलक्षी नकाशाची 1024 नकाशांत विभागणी केली गेली.
